

POEET-KRIITIK ILMAR MIKIVER

Ilmar Mikiver. Ankruketi lõpp. 9 esseed eesti luulest. Koostaja Tiit Hennoste. Tallinn: SA Kultuurileht. Loomingu Raamatukogu, 2010, nr 36/37. 144 lk.

Luuletajad on ise (teiste) luule parimad kriitikud. Igas kirjanduses on literaate, kes on head luuletajad ja sama head kirjanduskriitikud. Anglosaksidel, s.t ingliskeelse kirjanduskultuuriga maades, on selliste kahepaiksete kohta kasutusel lihtne ja sobiv sõnakombinatsioon *poet-critic*. Kõige kuulsam nendest on T. S. Eliot.

Ka eesti keeles kõlab „poet-kriitik” üsna kenasti. Kas meil on aga neid, keda selle tiitliga pärjata? Eesti suured kirjanduskriitikud Tuglas, Oras, Aspel ei olnud ise luuletajad, vähemalt mitte avalikult. Ja suured eesti poeedid Enno, Under, Alver, Talvik, Visnapuu, Masing ei olnud kriitikud. Kangro kohta saaks ütelda poet-kriitik, aga ta ei ole seda puhtal kujul. Sama käib Suitso kohta, kes oli rohkem kirjandusloolane kui kriitik. Semper ja uuest põlvkonnast Kaalep on küll nii poeedid kui ka kriitikud, aga nende tööväli on nii laiahaardeline, et see nimetus oleks ahendav. Langemetsale sobib aga poet-kriitik nagu valatult. Ja Krullile.

Mitu täisverelist poeeti-kriitikut kerkis esile pärast Teist maailmasõda eksiilis: Ilmar Laaban, Ivar Grünthal, Ivar Ivask. Lisaksin neljanda, Ilmar Mikiveri, kellest tekib õigem arusaamine siis, kui enamik tema luulet ja kriitikat on välja antud uustrukis kodumaal. Esimesed kaks sammu on selleks astunud viimastel aastatel. Vello Salo

andis 2007 Maarjamaa märgi all välja Mikiveri teise luulekogu „Urb”. Esimene oli Mana märgi all Ühendriikides 1976 ilmunud „Kirves ja tuiksoon”. Seda ulatus Eestisse läbi tolli ja postitsensuuri vaid üksikuid eksemplare. Selle kogu luuletused tuleks Eestis uuesti välja anda koos Vabas Eestis ja Manas ilmunud, aga raamatuist välja jäänud ja koos senini käsikirjaliseks jäänud luuletustega.

Teise sammu Mikiveri loomingu koondamisel astus Tiit Hennoste, koostades Ilmar Mikiveri esseekogu „Ankruketi lõpp”, mille andis välja Loomingu Raamatukogu. See hõlmab üheksa esseed, mis kõik kõnelevad eesti luulest. Mikiveri ainekäsitus on suveräänne. Ta valdab ja valitseb eesti luulemaastikku Läänemere mõlemal kaldal – hõivatud kodumaal ja Rootsi eksiilis – nii, kuidas see esseede kirjutamisel aastakümneid oli. Mikiver on tõeline *arbiter elegantiarum*, kes erudeeritult ja elegantselt katsub jagada eesti luulepuid ja maid võimalikult õiglaselt. Erielse tähelepanu ja eestkostete all on kodumaal eostatud, kuid võõra verega poogitud eksootiline taim, võõrsil head vilja kandma hakanud väikekodanlaste anarho-sündikalistlik hirm *furor estoletticus laabaniensis*.

Mikiver eritleb Laabani luulet kahes pikemas essees ja näitab, miks saab Laabanit pidada eesti luules teedrajavaaks, ning nendib ta mõju nii erinevatele poeetidele nagu Lepik, Asi, Grünthal, Ehin jt. Mikiver ütleb, et see, „mida väliseesti tunnustatumad kirjandusloolased – Arvo Mägi, Karl Ristikivi ja Bernard Kangro – kirjutavad Laaba-

ni luulest veel aastal 1973” raamatus „Eesti kirjandus paguluses”, ajab „hirmu pääle”. „Seepärast küsin ma lihtsalt ja brutaalselt, miks on Laaban maha salatud?” (lk 133).

Teised esseed raamatus on sama huvitavad, isegi põnevad, nagu „Marie Underi 'gootika' ja arbujad”, mis on tõlgitud inglise keelest, või „Grotesksest elemendist eesti luules” ja „Huumorist eesti luules”. Neis kahes viimases kohatame ka kodueesti luuletajaid Alliksaart, Ehinit, Runnelit, Viidingut. 13 lehekülge on mõtteid Heiti Talvikust ja sama palju Kangrost isamaalaulikuna, 11 lehekülge Raimond Kolgist. Ja mis võib küll peituda intrigeeriva pealkirja „Poetidest, väikelastest ja luulekujundite sünnist” taga? Ma ei tea, pole veel jõudnud seda lugeda.

Mikiveri enda luule olemusest ja väärtustest olen kirjutanud teda mälestades Loomingus (ilmumas). See on käesoleva retsensiooni kaas- ehk paralleeltekst.

Kodumaist uustrukki ootavad pikemad Pedro Krusteni, Arvo Mägi ja Arvo

Valtoni käsitlused ning artiklid Arvi Korgi, Lepiku, Asti, Roosi, Ristikivi, Grünthali jt raamatutest. Samuti väärrib uustrukki Vello Salo kirjastatud ja toimetatud perioodilises väljaandes Aja Kiri ilmunud 14(?)-osaline sari Mikiveri artikleid sõjajärgsest kirjandusest nii Kodu- kui ka Välis-Eestis, mis avaldati kuue aasta jooksul (nr 5, 1977 – nr 2, 1982).

Asjatundlikus saatesõnas annab Hennoste Ilmar Mikiveri elulooandmed ja ta olulisemad tööd ja tegemised. Tegu on tõesti andeka inimesega. Millise kergusega tema, humanitaaralade mees, koolitas end finantsanalüütikuks ja töötas sellena rida aastaid. Sisse on lipsanud ka väike viga. Ilmar ei olnud Mikk ja Tõnu Mikiveri onupoeg, vaid vanaonu pojapoeg ehk teise põlve nõbu. Nende vanaisad, mitte isad, olid vennad (vt H. G r a b b i , Seitse retke isamaale. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 171).

HELLAR GRABBI

EESTI IMEST EHK MEIE VIIMASE PADRUNI SEMIOOTIKA

Rein Veidemann. Eksistentsiaalne Eesti. Käsitlusi eesti kirjandusest ja kultuurist 2005–2010. Tallinn: Tänapäev, 2010. 245 lk.

Alustagem formaalselt: Rein Veidemanni „Eksistentsiaalne Eesti” on teadustööde kogumik, mille põhiosa moodustavad 14 artiklit ajavahemikust 2005–2010. Kogumikku iseloomustab temaatiline ja metodoloogiline ühtsus: uuritakse eesti kultuurilugu kirjandusloo ja oluliste kirjanike näitel, kasutades valdavalt Juri Lotmani kultuurisemiootilist meetodit. Teadustööde publitseerimine on teadlase rutiin ning formaalse põhjuse varem ilmunud artiklitest kogu-

miku üllitamiseks leiab autor asjaolus, et täitmist vajab mõnikord unarusse jäänud Eesti Teadusfondi nõue viidata igas tekstis uurimistoetuse saamisele (lk 9).

Kuid kas on kogumiku näol tegemist kiretu semiootikaga ja mida tähistab pealkirjas *eksistentsiaalne*? Siinkohal polegi vaja sukelduda küsimusse, kas (humanitaar)teadust on võimalik teha eelarvamustevabalt ja kiretult – igaüks, kes tunneb Rein Veidemanni kirjalikke töid või avalikke esinemisi, teab tema vitaalsust ja kirglikkust. Kui lähendada Mihhail Lotmani seletusest: „...semiootikat huvitavad üksnes semantilised mehhanismid, st milline on

tähendus ja kuidas on see seotud märgiga, mitte aga kausaalsed seosed asjade vahel ning isegi märgi ja tähenduse vahel (küsimused, nagu miks mingi seos tekib vm),¹ siis tuleb tõdeda, et Veidemannist ei saa kunagi puhast semiootikut: ta kirjutab alati mureliku suuga, mõeldes Eesti Asjast ja eestikeelse (kõrg)kultuuri tulevikust. Eksistentsiaalsuse kontseptsiooniga üritab Veidemann n-ö „hingestada” eesti kultuuri, legitimeerida oma uurimusi saatvat emotsionaalset laengut. Väike eesti kultuur seisab läbivalt silmitsi surmaga, omaenda võimatuse võimalikkusega, mistõttu kultuuritegelikkuses orienteeruv ja kultuurimälu omav „Eestiusku” (lk 191) eestlane saab teha eesti kultuuri semiootikat ainult kaevikust, hoides oma pudenema kippuvat uurimisobjekti viimse padrunina rauas.²

Järgnev kriitiline mõtisklus on üles ehitatud järgmiselt. Kõigepealt üritan välja tuua kogumikus sisalduvad põhi-teesid ja nendevahelised seosed. Seejärel kommenteerin lühidalt kogumiku lugemisel tekkinud üldmuljet. Viimaks spekuleerin eksistentsiaalse kultuurisemiootika uurimispotentsiaali üle XXI sajandi eesti (kirjandus)kultuuri tõlgendamisel.³ Kuigi Veidemanni lemmikteemadeks on eesti kirjanduse Suured Hetked, eesti kultuuri ja rahvusteadvuse kujundamine XIX sajandi lõpul ning taasiseseisvumisega päädinud rahvustunde üleskütmine XX sajandi lõpul, tundub küsimus „mis saab edasi?” Veidemanni loomingu üldise retoorilise miljöö kontekstis välimatu.

¹ J. Lotman, Kultuur ja plahvatus. Tallinn: Varrak, 2001, lk 216–217.

² Vt L. Meri, Presidendikõned. Tartu: Ilmamaa, 1996, lk 287–288.

³ Olgu seejuures rõhutatud, et ma ei esine semiootikuna ega Lotmani-spetsialistina. Võimalikud ebatäpsused või ebakohased kriitikanooled siin artiklis on tingitud kultuurisemiootika pealiskaudselt tundmisest.

Kogumiku põhi-teesid

Kui üks üldteoreetiline artikkel („Piiri mõistest Juri Lotmani semiootikas”, lk 72–83) erandina kõrvale jätta, uuritakse kogumiku kõikides tekstides eesti kultuuri, siit ka kogumiku põhi-teeside temaatiline ühtsus ja omavaheline seotus.

1. Eesti kultuuri keskmeks, identiteediloome mootoriks on olnud läbi XIX–XX sajandi kirjandus ja kirjanduslugu (vt lk 15–22, 94–104).

2. Kultuur on vähemalt alates Noor-Eesti liikumisest eesti rahvuslikku ommüüti loov alge (lk 11, 37, 175), kultuuri tähtsus omandab sakraalse mõõtmega, eesti kultuuri paradigmaatiliseks mudeliks on kultuuriireligioon (lk 44).

3. Tulenevalt kahest eelmisest teesist on eesti kirjandusele omane läbiv angažeeritus (lk 109, 177), ideoloogilisus (lk 99), kirjaniku kõrge, isegi elitaarne staatus ühiskonnas (vt lk 114–122).

4. Eesti kultuuri identiteeti iseloomustab piirilisuse manifesteerimine (lk 89), pidev pingeline suhestatus Teisega, teiste kultuuride kui tsentrite perifeeriaks olemine.

5. Perifeerias toimuvad kultuuriprotsessid kiiremini kui tsentris, eesti kultuuri arengut võib iseloomustada kultuuriplahvatusena, sh kultuurilaenude rohke omastamisena, mille keskmes asub Noor-Eesti liikumine (lk 112).

6. Tulenevalt 4. teesist (vt lk 92) väidab Veidemann, et eesti kultuurimudel on eksistentsiaalne (lk 179), mis tähendab inimliku olemise lõplikkuse teadvustamist, vastutust ning võimaliku pidevat võitlust võimatusega (lk 180) ehk võimatuse-painet kultuuri kohal (lk 185).

7. XXI sajandi alguseks on toimunud olulised muutused eesti kultuuri mono-liitsuse hajumise suunas, sh on ka kirjanduse juhtiv roll kultuuris taandunud. Kultuuri tervikpildi hajumine esitab väljakutse uueks tähendusmudeliks (lk 71).

Kõigi teeside eelduseks on kultuuri kui tervikliku fenomeni olemasolu – see eeldus pole küll vaieldamatu kogu humanitaarias, küll aga kultuurisemiootikas.

Veidemann määratleb kultuuri „eri märkide või märgisüsteemidega (keel, tekstid) opereeriva superstruktuurina” (lk 23). Semiootilisele lähenemisele omaselt piiritleb autor kultuuri Tekstina (lk 18, 77), millel on kindel sisemine korrastatus. Veidemanni põhjaliku tekstiteooriaga on võimalik tutvuda tema eelmise artiklikogu põhjal.⁴ Ouline on tähele panna, et kultuuri tekstilisus ei tähenda kultuurisemiootiliselt mõeldes üksnes teatud informatsiooniühikute kombinatoorset süsteemi, vaid kultuur sisaldab ka tekstidevahelist kommunikatsiooni. Teisal määratleb autor kultuuri just sellest aspektist „kommunikatsioonina (väärtuslike teadete vahetamise ja salvestamisena ning uute loomisena) ning tekstide (s.o mis tahes tähenduslike tervikute, „semiootiliste monaadide”) kogumi ja võrgustikuna” (lk 85). Samuti meeldib Veidemannile Juri Lotmani idee kultuuri aktiivsusest, teatavast subjektsusest: kultuur kui kollektiivne, indiviidideülene intellekt (lk 24).

Tuleb tunnistada, et lugejale, kes pole kultuurisemiootika spetsialist, tekitab säärane kultuuri definitsioonide varieerumine eri artiklites segadust. Siin pole tegemist mitte Veidemanni küündimatusega, hiljuti ilmunud Juri Lotmani kultuuritüpoloogiate kogumiku järelsõnast võib lugeda, et kultuuri mõiste ongi Lotmani loometee jooksul arenev mõiste ning „Tartu–Moskva koolkonna mõistesõnastik” pakub viis erinevat kultuuri määratlust.⁵ Mõistagi

⁴ R. Veidemann, Tuikav tekst. Sissejuhatus teksti ontoloogiasse. – R. Veidemann, Tuikav tekst: artikleid ja esseid eesti kirjandusest ja kultuurist 2000–2005. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, lk 43.

⁵ J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010, lk 160.

on lähtekohtade lühidalt fikseerimine spetsialistidele kirjutatud teadusartikli puhul piisav, artikli maht ei võimaldagi piisavat eeldustesse süvenemist. Kuid selle kogumiku puhul, mis on pühendatud ka lihtsalt eesti kultuuri huvilistele ja sõpradele (lk 10), tunnen puudust pikemast sissejuhatausest, kus oleks fikseeritud ja lahti seletatud alusmõisted ning kõigi artiklite kohta käivad teoreetilised eeldused, sh kultuurisemiootika teoreetilised haakumispunktid teiste analüüsis kasutatud teooriatega (eksistentsialism, hermeneutika, Bordieu’ sotsiaalse välja teooria). Selle kriitikanoolega olgu sisse juhutatud kogumiku üldisest lugemismuljest kantud kriitilised märkused.

Laiahaardelisusest ja mõttekordustest

Ligi pooles kogumiku tekstidest uuritakse eesti kultuuri tervikuna: Veidemanni 1. teesi kohaselt on ka eesti kirjandusloo mõtestamine tegelemine kultuuri tuumaga. Kultuuriuringutes tuleb esile kolm temaatilist sõlmpunkti: eesti kultuuri sünd rahvusliku ärkamise kaudu; euroopaliku mõõtme lisamine eesti kultuuri väärtusorientatsiooni keskmesse Noor-Eesti poolt ning eesti kultuuri, eriti kirjanduse tähtsus sotsiaalse sidustajana, iseäranis just nõukogude perioodil. Et uurija haare on lai ja artiklite maht teadagi piiratud, tekib artikleid lugedes sageli tunne, et autor libiseb suuri üldistusi tehes uurimist väärivatest protsessidest üle. Üldistele kultuurisemiootilistele eeldustele järgnevad kirjeldused üldteadaolevatest kultuuriprotsessidest, isegi ühed ja samad üldtuntud näited korduvad artiklist artiklisse. Lisaks võib täheldada erinevate teoreetiliste ideede kokkuhujamist artiklitesse, teoreetilist liiasust.

Veidemann kirjeldab eesti kultuuri dünaamilisena, dialoogilisena, pidevalt

piire ületavana, tõlkivana. Olulisimaks tähelepanekuks on seejuures eesti kultuuri eneseteadvustamise hetke kirjeldamine dialoogis baltisaksa kultuuriga, eesti rahvusidee kujunemine baltisaksa väljamõeldisest (lk 31) kultuurilise eneseteadvuse keskmeks. Olgu öeldud, et nii selle protsessi kirjeldamisel kui ka paljude teiste alateemade puhul toetub Veidemann olulisel määral teiste uurijate töödele (nt on ka eksistentsiaalse Eesti üheks lähtekohaks Jaan Unduski käsitus Kreutzwaldist kui eksistentsialistist). Mõistagi pole selles, et erinevad uurimused asetatakse laiemasse kultuuriloolisse konteksti, midagi taunitavat. Kuid tekib küsimus, kas ei võimaldaks kultuurisemiootiline paradigma käsitada eesti kultuuri kujunemist ja teisenemist täpsemalt? Veidemanni uurimuses tulevad esile olulised murdepunktid ajateljel: 1) eesti kultuuri teke baltisaksa valgustustegevuse kaudu, mis oli samas suulise maarahvakultuuri hülgamine (lk 19–20); 2) eneseteadvustamise etapp saksalikkusele vastandumise kaudu; 3) euroopaliku elemendi rehabiliteerimine Noor-Eesti liikumise kaudu; 4) rahvusliku substantsi taandumine vihjelisusse Nõukogude okupatsiooni kultuurisituatsioonis; 5) rahvuslikkuse puhang ja kirjanduse keskne roll taasiseseisvumisel; 6) kultuuri taandumine sotsiaalsuse väljal üheks nähtuseks teiste seas XXI sajandil. Kas ei vääriks mõtisklemist küsimus eesti kultuuri dünaamika kirjeldamise võimalikkusest Juri Lotmani kultuuritüpoloogiatega abil⁶, sh eesti kultuuri suhe oma enesemudeliga?⁷ Kui võtta aluseks Veidemanni tees kultuuri-religioonist Eestis, siis ehk saaks eesti kirjaniku staatust XXI sajandil iseloomustavat loosungit „Who cares” (lk 122) kirjeldada semantilise (sümbolilise) kultuuritüübi lõppemisena. Kui võtta

⁶ Vt J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast, lk 40–60.

⁷ Vt J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast, lk 65jj.

vaatluse alla kultuuri kõrge staatus manifestides, sh Eesti Vabariigi põhiseaduse preambulis ning kõrgkultuuri tegelik madal staatus sotsiaalsel väljal, siis kõlab väga tähenduslikuna Juri Lotmani kirjeldus kultuuri ja tema enesemudeli sellisest suhtest, kus need kaks eksisteerivad teineteisest lahus ning nende lähenemist ette ei nähtagi.⁸ Selles küsimuses oleks manifestide korramise ja ajaloo pühitsemise asemel vaja läbi viia detailseid uurimusi *à la* Foucault.

Kui võrrelda vaatlusalust kogumikku Veidemanni eelmise raamatuga „Tuikav tekst”, siis julgen väita, et kõik „Eksistentsiaalse Eesti” põhiteesid, mis ma välja tõin, sisalduvad juba eelmises kogumikus ning enamik neist on seal tihedamalt läbi kirjutatud. „Tuikava teksti” suureks plussiks on esiteks tuumakas sissejuhataav artikkel teksti ontoloogiast ning teiseks konkreetsete kultuurinähtuste (laulupeo, tsensuuri, tõlkimise, naistekate) analüüs. Lugejale, kel jätkub aega vaid ühe Veidemanni kogumiku lugemiseks, soovitaksin kõhklemata „Tuikavat teksti”.

Rahvuslik eksistentsialism kui paradoks

Kogumiku kõige originaalsem ja intrigeerivam osa on Veidemanni 6. tees eesti kultuuritüübi eksistentsiaalsusest. Kuigi autor rõhutab eksistentsialismi ja eksistentsiaalsuse mõistete erinevust (lk 180), tõlgendab ta eesti (kirjandus)kultuuri eksistentsiaalsust enamasti just eksistentsialistliku filosoofia abil (nt lk 109–110). Kui eksistentsialismi mõjude fikseerimine kirjanduses on selgepiiriline ja arusaadav teema,⁹ siis (rahvus)kultuuri eksistentsiaalsus/eksistentsialistlikkus on hoopis segasem küsimus. Kui lähtuda ilmaliku eksis-

⁸ J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast, lk 65.

⁹ Vt ka: R. Veidemann, Tuikav tekst, lk 98–107.

tentsialismi põhiteesist – eksistentsi eelnevusest olemusele (lk 180) –, siis tundub siin sisalduvat ületamatu lõhe rahvusliku identiteediga, tähendab ju rahvuslus ühe olemusliku määratluse omaksvõtmist ning eksistentsi mõtestamist selle kaudu. Kui Jaan Undusk kirjutas Kreutzwaldist kui eksistentsialistist, siis peab ta silmas, et „Kalevipoja” koostaja täitis eepost luues enda meelest absurdset, ratsionaalselt põhjendamata ülesannet, uskumata eesti rahva sündimisse.

Veidemann väidab enam kui seda, et eesti kultuuri kesksed autorid olid eksistentsialistid. Väidet eesti kultuurimudeli eksistentsiaalsusest tuleks meil mõista metatasandi väitena eesti kultuuri kohta, eesti kultuuri enesemudeli loomise katset Lotmani tähenduses. Kui käsitleda eesti kultuuri semiootilise monaadina, tähendab tema eksistentsiaalne loomus piirilolu ja ebalust, olemist iseenele määramatuna (lk 185, tsiteerides Jaan Unduskit). Ehk siis – eesti kultuur on nagu eksistentsialistlikult mõistetud inimene maailma heidetud, ta on ometi, kõige kiuste (lk 184), vaatamata tuleviku ähmasusele ning eestluse olemuse defineerimatuks. Siit võib visandada huvitava paralleeli: nagu inimesel on piirsituatsioonid ennekoike tegemist oma eksistentsi kooshoidmisega, elus püsimisega ja endaks jäämisega, nõnda ka kultuuril. Piiril olemine ja pidev ähvardatus võib olla seega eesti kultuuri kui tähendusliku terviku säilimise hädavajalik tingimus, ilma lõputeadlikkuseta tekiks uuelaadne ja ebamugav vajadus eestlane olemist uute positiivsete sisudega täitma hakata (võrreldes seda olukorraga praeguses poliitilises retoorikas: oleme täitnud kõik suured eesmärgid, Eesti vajab uut ideed, uut visiooni, aga parteid ei suuda seda pakuda jne). Eksistentsiaalse kultuurimudeli kontseptsioon avab minu hinnangul paljulubava seose Andreas

Ventsli ja Peeter Selja loodud semiootilise hegemooniateooriaga, kus kultuuri organiseerivat pärisnimelisust on mõistetud E. Laclau tühja tähistaja kontseptsiooni kaudu.¹⁰ Kui eesti kultuuritüüp on eksistentsiaalne, kas siis pole pärisnimi *Eesti* määratlematu tühi tähistaja, mis tähtub tähendustega seda tihedamalt, mida ähvardavam on kultuuri mobiliseeriv Teine?

Eesti kultuuri õnneks pole ähvardustest ka praegu puudu, Veidemanni fikseeritud eesti kultuuri paradigmaatilise tähendusmudeli kõik viis sammast (täisulatusena emakeelne haridussüsteem, eesti keele riigikeele staatus, kultuuri riiklik toetamine, demokraatia ja kodanikuühiskond, haritlaseid kui kandev jõud ühiskonna kommunikatsioonis, lk 42) tunduvad olevat ühel või teisel moel ohustatud. Ohtude ohuks on ent eesti kultuuri jätkumise füüsilise keskkonna, s.t eesti keelt kõnelevate inimeste hulga väärmatu kahanemine. Korduvalt ja veenvalt on Veidemann oma artiklites välja toonud, et kirjandus ei täida XXI sajandil enam kultuuri tuumstruktuuri rolli, kirjutamine pole enam misjon, vaid sageli palagan.¹¹ Teaduslikult oluline oleks uudset olukorda kainelt analüüsida ja mõtestada. Kas suudab minevikus loodud pühalik kirjandus täita jätkuvalt rahvusliku omamüüdi hoidja rolli (ehk loodab Veidemann kuldaja jätkuva läbikirjutamise kaudu just sellele)? Ehk moodustab tsensuurivabaduse tingimustes eesti kultuuri tuumstruktuuri miski muu, nt avalik ühiskondlik diskussioon? Või oleme me eesti kultuuri kui keskse dominandi paljudeks alam-

¹⁰ A. Ventsel, *Towards semiotic theory of hegemony*. Tartu: Tartu University Press, 2009. Vt ka E. Laclau, *Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised?* – Akadeemia 2002, nr 6, lk 1180–1203.

¹¹ Vt ka: R. Veidemann, *Sitt, nikk ja krakk murravad kirjanduse(ks)*. – Eesti Päevaleht, 17. IV 1999 (<http://www.epl.ee/artikkel/50973>).

kultuurideks pihustumise tunnustajaks? Puhtsemiootilisest vaatepunktist pole ükski vastus hirmuäratav.

Kuid lõpetuseks meenutagem veel kord, et Veidemann pole pelgalt teadlane, vaid ka kultuuriheeros, tagatiseta Eesti-usku inimene (lk 191). See usk tasakaalustab Veidemannil Lotmani hilistes teostes rõhutatud juhuslikkuse ja ennustamatuse keskset rolli kultuuris,¹² samuti nagu Kant päästis ennast subjektiivsest idealismist, võttes usu

¹² Vt J. Lotman, *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 48–49.

abil omaks asjade iseeneses olemasolu. Rein Veidemann, Rein Taagepera, Joel Sang jpt – nende jaoks ei ole eesti kultuuri pihustumine ennekõike teaduslik, vaid eksistentsiaalne probleem: sõda Eesti pärast ei lõpe nende jaoks kunagi ja rauds on alati see viimane padrun – eesti kultuur.

LEO LUKS

KIRJANDUSE AJATU LUGU KIRJANDUSAJALUGUDES

Interlitteraria 15. History of literature as a factor of a national and supranational literary canon. I–II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. 598 lk.

2010. aasta oktoobris ilmunud *Interlitteraria 15* kaks köidet koondavad Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni korraldatud ja 2009. aasta 27.–30. septembrini Tartus toimunud EVKA 8. rahvusvahelise konverentsi „Kirjandusajalugu kui rahvusliku ja rahvusülese kirjanduskaanoni tegur” ettekannete alusel koostatud artikleid. Väljaanne sisaldab 39 artiklit kolmekümne üheksalt autorilt, kellest viisteist on Eesti, viis Sloveenia, neli Rumeenia, kaks Läti, kaks Portugali ja kaks USA uurijad. Ühe õpetlasega on esindatud Albaania, Belgia, Hispaania, Holland, Leedu, Norra, Poola, Suurbritannia ja Ukraina.

Jüri Talveti sissejuhatus toob esile rahvuslike kirjandusajalugude tähtsuse rahvuse identiteedi kujundajana ning seda kõige rohkem väikerahvuste puhul. Mõistagi toetuvad ka kirjanduskaanonid eeskätt kirjandusajalugudele. Samas püstitatakse konverentsi juht-

küsimus: et valitsev postmodernismi teooria liigitab kirjandusajaloodki „suurte narratiivide” hulka, mis eeldatavasti nõuavad taunimist või karmi kriitikat, kuid võrd on neil siis tänapäevastes aruteludes üldse kohta? Kas kirjanduse kui Loo peavad uues maailmas asendama üksnes poliitikute, näitlejate ja teletähtede elulood? Koostaja väidab end kogumikust leidvat, et „kirjandusajalugude vallas ei saa olla universaalseid „norme”, mis rakenduksid võrdsel määral „keskustele” ja „ääremaadele”. Kirjandus kui inimtegevuse valdkond, milles mõiste *vaimsus* avaldub kõige avaramal moel, väärrib nii rahvuslikul kui ka rahvusüleasel mõttekaval kajastumiseks uusi kirjalikke vorme.

Esmalt Eesti uurijate töödest. Mõõnudes, et toimetamisest saab harva lahutada tõlgendamist, vaatleb Eve Annuki „Toimetatud tekstiversioonid, sugu ja kirjandusajalugu: Ilmi Kolla juhtum” varalahkunud luuletajanna tekstide käekäiku tema eluajal, stalinliku sotsialistliku realismi tingimustes, mil Kolla lüürika sügavalt intiimset olemust tuli salata, ning vaeb seejärel kolme postuumse luulekogu (1957, 1983, 2009)

koostamist mõjutanud tõlgendusvõimalusi. Aigi Heero artikkel „Valgeid laike eesti kirjandusajaloos. Timoteus Polus ja Revali gümnaasiumiring” käsitleb XVII sajandi algul Tallinnas tegutsenud hilishumanisti. Timoteus Poluse teened Martin Opitzi värsiõpetuse esmavahendajana, juhuluuletajana ja Reiner Brockmanni mõjutajana asetavad ta Eesti kirjandusloo konteksti. Marin Laak arutleb artiklis „Teispool kirjanduskaanonit: klassikaliste tekstide rekontekstualiseerimine digitaalkeskonnas” maailmaklassika uuema staatuse üle, peatudes üksikasjalikult „Kalevipojal”. Paradoksaalselt on internet kaasa toonud maailmaklassika „hüperkanoniseerumise”. Uues kultuuri-ajaloos saavad kaanonis olijatest tähtsamaks kanoniseerijate ideed, klassika tähenduste muutumine ajas ja kaanoni aspektid, mida seni on peetud kõrvaliseks. Anne Lange ja Boris Baljasnõi ühisartikkel „Tõlgete olulisuse testimine” keskendub eesti, angloameerika ja nõukogude näidete varal tõlkepoetikale, kasutades tõlkijatööle eriomase „interkultuuri” mõistet.

Nentides, et teater ei saa omaks võtta kõiki kirjanduskaanoni suurus, käsitleb Tanel Lepsoo artikkel „Kontseptualiseerida prantsuse teatri ajalugu Eestis: kuidas tõlkida vaikuse keelt?” prantsuse näitekirjanduse siinset esindatust ja käekäiku. Ave Mattheuse „Mis on eesti lastekirjandus? Katse uurimisobjekti uuesti defineerida” toetub saksa laste- ja noorsookirjanduse uurija Hans-Heino Ewersi kontseptsioonile ning – võttes arvesse uuemaid muutusi kirjandussüsteemis – vaatlleb kriitiliselt kõiki eesti lastekirjanduse mõiste sügavamaid struktuurikomponente. Anneli Mihkelevi „Kirjandusajalood kui rahvusliku identiteedi diskursiivse konstruktsiooni aspekt” pakub analüütilise läbivaate eesti kirjanduslugudest (XIX sajand, M. Kampmaa, F. Tuglas, G. Suits, A. Mägi, K. Risti-

kivi, E. Sögel, E. Nirk, C. Hasselblatt jt) ning rõhutab ka ülerahvuslike võrdlevate kirjandusajalugude vajalikkust. Tanel Perni „Sotsialistlik realism kui antikanooniline kunst” võrdleb sotsialistliku realismi kui kaanoni määratlustasandeid eri uurijate töödes ja analüüsib seda mõistet kui tühjale denotandile rajatud diskursiivset konstruktsiooni. Eve Pormeister selgitab artiklis „Naised kirjanduslikus kanoniseerimisprotsessis ja (rahvuslikus) kirjandusajaloos” mõiste *kaanon* tähendust ja kujunemist ning leiab juba piiblikaanoni kujundamisel märke naiste osatähtsuse vähendamisest. Kuigi XVIII sajandi lõpu Saksamaal algas naisautorluse tunnustamine, on soolised eelarvamused püsinud tänini. Autor esitab mitmeid võimalusi, mida feministlik kaanonikriitika nais- jt marginaliseeritud kirjanike kaitseks pakub (nt antikaanon või kaanonitest loobumine). Reet Soola „Kujunev kaanon: 1950.–60. aastad ameerika kirjanduses” arutleb uute kaanonite tekketingimuste üle. Keskendudes ameerika *beat*-kirjandusele, mille lõplik kanoniseerimine on praegu teoksil, võrdleb ta J. Kerouaci ja A. Ginsbergi originaaltekste kriitiliselt eesti tõlgetega, tuues esile algupärandite poetilisi rikkusi. Jüri Talvet artiklis „Sada aastat alistamatut kaanonit: F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg” eesti kirjandusajalugudes ja kooliõpikutes” vaatlleb nii eestlasele kui ka välismaalasele huvipakkuvast vormis Eesti rahvuseepose tähenduse konstante ja muutujaid eelloost kuni uuel iseseisvusajal ilmnenuni ning jõuab kogu rahvuskirjandust puudutava üldistava järelduseni, et on vaja sümbiootilisi, s.o rahvuskirjandust sügavuti haaravaid ja ometi rahvusüleseid, laiemaid kontekste kaasavaid tõlgendusviise. Katre Talviste „Kirjanduskaanoni muutmine koolis” käsitleb historiograafia ja kaanoni kujundamise küsimusi eesti gümnaasiumidele mõel-

dud maailmakirjanduse õpikutes. Rahvusülese kaanoni versioone mõjutavad alati rahvuslikud tegurid. Peatudes pikemalt Prousti ja Remarque'i näitel, eritleb artikkel kaanonis seda, mida võib öelda ja mida ei tarvitse öelda. Mari Tarvase artikkel „Kirjandusajaloost ja lugemise ajaloo” annab põhjaliku ülevaate XVIII sajandi Tallinna eraraamatukogude omanikest, esindatud tiitlitest, autoritest, keeltest jms. Rein Veidemanni „Eesti kirjanduse ajalugu kui eesti kultuuri tuumikstruktuur” tõlgendab kirjandusajalugu kui ajaloolist teadvust, mille „keskmeks on keele ning eetiliste, esteetiliste, psühholoogiliste, sotsioloogiliste ja poliitiliste kujundite sulam”. Toetudes eesti kirjanduse teleoloogilisele vaatlusele, väidab autor, et „kirjanduslugu on nii eesti kultuuri idee kui ka kujunemismudel”.

Välismaisedki uurijad pühenduvad enamasti oma rahvuslikule kirjandusloole. David Bandelj (Sloveenia) tutvustab Itaalias elavate sloveenide kirjandust, selle identiteediprobleeme ja liigitusvõimalusi rahvusliku ning rahvusülese skaalal. Andrei Bodi (Rumeenia) arutleb mahuka rumeenia kirjanduslooraamatu näitel esteetilise ja kultuurlistliku perspektiivi võtluse üle kirjandusuuringutes, peatudes amerikaniseerumise ohtudel. Maija Burima (Läti) vaatab Voldemārs Dambergi „XX sajandi läti kirjanduse ajalugu” muude läti kirjanduslugude kontekstis. Arturo Casas (Hispaania – Galiitsia) diskuteerib hispaania keeli Juri Lotmaniga teemal „Ajalooline semioos enne historismi”, toetudes Bahtini, Bourdieu, Ortega y Gasseti ja vene formalistide teooriatele. Caroline De Wagter (Belgia) arutleb rahvuslike kirjanduslugude ümberkujundamise üle, võrreldes sel eesmärgil kaht draamateost kahelt rassilisse vähemusgruppi kuuluvalt Põhja-Ameerika näitekirjanikult. Marijan Dović (Sloveenia) jälgib Ida-Euroopa näidete

kirjanduslugude kandumist rahvuslikust „järelrahvuslikku” perspektiivi. Gerald Gillespie (USA) artikkel „Vane-ma žanri ümberkirjutamine” analüüsib Norman Tutorowi sulest 2010. aastal ilmunud õpetatud ja hariva dispuudi laadis fiktiivajaloolist romaani „Jeesuse kohtumine ateistiga”. Cornelius Hasselblatt (Holland) uurib statistiliselt, kui sooliselt kallutatud on teosed ja ülevaated eesti kirjandusloost. H. L. Hix (USA) näitab motiive ameerika kirjaniku Herman Melville'i suurromaanist „Moby Dick”, mis kõigutavad ameeriklaste rahvuslikku (riiklikku) ideoloogiat. Rumeenlase Rodica Maria Ilie prantsuskeelne töö valgustab ülerahvuslikke dilemmasid esteetilise klassika ja avatud kaanoni seadustamise vahel ning tema kaasmaalane Dragos Jipa tutvustab prantsuse suurkirjanike kaanoni kujunemist ja omaks võttu XIX–XX sajandi vahetusel. Eeldades, et alati esineb esteetiline „pinge avaldatud kirjanduslugude ja kaasaegsete kirjandusprotsesside vahel”, uurib Benedikts Kalnačs (Läti) selle pinge tekitatud „modernistlikku avanemist” läti kirjanduses XX sajandi algul, rakendades näiteid ka Poolast. Marisa Kərbizi (Albaania) vaatab iseäralikku ja ainulaadset Teise maailmasõja järgses albaania kirjanduses. Vanesa Matajč (Sloveenia) tugineb artiklis „Ülerahvuslik kirjanduskaanon ning ühine kirjanduslugu rahvusüleste dimensioonide, ideoloogiate ja kirjakultuuride vahel” Juri Lotmani semiootilisele keeleteooriale ja allutab kriitilisele analüüsile lääne keskustes teostatavate kanoniseerimisprotsesside (nt Harold Bloom) suurrahvusliku ühekülguse. Ainult äärmine lihtsustamine lubab eirata germaani-romaani keeltelea väliste Euroopa kirjanduste osalust lääne kaanoni kujunemisel. Alexandru Matei (Rumeenia) kõrvutab prantsuskeelses artiklis uurivalt Prantsusmaa ja USA kirjandustraditsioone eritählepanuga

kirjandusteooriate (*French Theory*) erineval kultuurilis-filosoofilis-poliitilisel rollil ja tähendusel. Miriam McIlfatrick-Ksenofontov (Põhja-Iirimaa, Eesti) kajastab iiri naisluuletajate esindatust möödunud sajandivahetuse paiku ilmunud mahukas iiri kirjanduse antoloogias ning toob näidete abil esile viie varasemast omanäolisema ja jõulisema (algselt iiri keeles kirjutava) nais autori lüürilised hääled. Arne Melberg (Norra) mõtiskleb pühale Hieronymosele, H.-G. Gadamerile, W. Benjaminile ja S. Sontagile viidates tõlkekirjanduse osatähtsuse üle ajaloos ja tänapäevas. Romantismiaja originaalsuskultusega teisejärguliseks muutunud tõlkekirjandus omandab üleilmastumise oludes taas kesksema koha. Dorota Michułka (Poola) jälgib püüdlusi uue(nend) kultuurilise identiteedi, nihästi rahvusliku väärkuse kui ka rahvusülese sallivuse õpetamise poole pärast 1999. aastat Poola kooliõpikutes avaldatud lastekirjanduses. Tetiana Narchynska (Ukraina) teemaks on vaikus tekstis kui sõnumiga suhestatud eriline kood XX sajandi lõpu ja XXI sajandi alguse ukraina luuletajatel. Audinga Peluritytë-Tikuišienė vaeb tänapäeva leedu kirjanduse suundi, mis otsivad tasakaalu Lääne- ja Ida-Euroopa, aga ka Lääne ja Idamaade (Iraani, India, Jaapani) tavade vahel. Leedu kirjanduse talupoeglikkus ja maalähedus näib toetuvat ürgindoeuroopa müütiliste kujundite pärandile. Marta Pacheco Pinto (Portugal) käsitleb prantsuse, portugali ja hiina identiteedi ning keskuse ja ääremaa vahekorra küsimusi, analüüsides XIX sajandil ela-

nud kaasmaalase Eça de Queirosi romaani „Mandariin”. Vid Snoj (Sloveenia) arutleb kirjandusajaloo kui kirjandussündmuse kätkeva narratiivi tõsiskindluse võimalikkuste üle: selle mõisted võivad näida tülikas taak, kuid olla ka väravaks ajalooülese, mõistena sõnastamatu kunstielamuse juurde. Sofia Tavares (Portugal) on võrrelnud 42 portugali kirjandusajaloo väljaannet 15 autorilt, keskendudes XIV sajandi kirjaniku Fernão Lopesi mitmetele käsitlustele ja nende vaatenurga teisenemise ajaloolis-ühiskondlikele põhjustele. Kõige adekvaatsemaks peab autor fookuse dünaamilist liikumist kirjaniku või tema kavatsuste esitlemise ning tema teksti detailse analüüsi vahel. Tomo Virk (Sloveenia) diskuteerib tänapäeva kirjandusajalugude metodoloogiliste dilemmaide üle, nt küsimus ajaloo kulgemise katkendlikkusest, mida kirjalike ajalugude „suured narratiivid” ehedalt ei kajasta. Samal ajal esineb kirjandus-suundade vahel ilmselgeid jätkusidemeid ning autor tõestab, et teatud piirideni on ka „suured narratiivid” vältimatud. Nagu autor lõpetab, „ei tarvitse võrdlev kirjandusajalugu olla mitte väljajätmist, vaid ammandamatute võimaluste valdkond, sealhulgas võimaluste, mida peetakse (eksklikult) aegunuks”.

LAURI PILTER

NEGATIIVSUSE AVAVAST POTENTSIAALIST JA KATASTROOFILISEST SUBLIMEERIMISEST

Leo Luks. *Ei kogemine nihilismi mõtlemises filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel*. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 24. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 147 lk.

Leo Luksi doktoritöö „*Ei kogemine nihilismi mõtlemises filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise läbi*” koosneb viiest 2007–2010 avaldatud eesti- ja ingliskeelsest artiklist,¹ mis ei ole reastatud kronoloogiliselt. Lisaks sisaldab töö analüütilise ülevaate, milles autor iseloomustab nihilismi mõtlemist, tuues esile autorite ja mõistete vahelisi seoseid ja vastandusi, mida ta artiklites kasutab.

Akadeemiliste tööde retsenseerimisel on kombeks alustada üldmetodoloogilisest preambulast. Preambulas esitatud küsimustest sai dissertatsiooni kaitsmisel üsna keskne vaidlusteema, mistõttu väärivad need küsimused siinkohal mainimist.

Luks esitleb oma tööd kui provokatiivset väljakutset akadeemiliselt häälestatud lugejale, kellele lähevad korda selged distsiplinaarsed ja metodoloogilised eristused. Analüütilise ülevaate alguses esitatakse terve rida küsimusi: „Kuidas kirjutada eimiskit? Kuidas lausuda eimiskit? Kuidas taluda kirjutamise sundi, kuid mitte muutuda kirjeldavaks? Kuidas jääda mittemidagi-

ütlevaks, kuidas mitte lausuda, lausuda *ei-d*?” (lk 9). Meid hoiatatakse ka, et negatiivsus pole mitte ainult uurimisobjektiks, vaid ka doktoritöö ise taotleb tähendusetust, „hõljub kaaluta olekus, mistõttu täieliku luhtumise võimalus on pidevalt esiplaanil” (lk 11). Luks võtab omaks „metoodilise peataoleku” (lk 9) ja seetõttu on töö „metoodilised alused ennastkummutavad” (lk 11). Lugeja ette kerkib seega kohe küsimus: kuidas saab ühes doktoritöös toimuda taotluslik sisuline ja vormiline luhtumine? Ja üldisemalt: kuidas sobitada filosoofia ja kirjanduse ühtesulamist taotlev tekst akadeemilise filosoofia dissertatsiooni kitsamatesse raamidesse? Autor on probleemist teadlik ja pakub sellele töö käigus kaks minu meelest üsna erinevat lahendust.

Ühelt poolt rahustab Luks meid väitega, et tähendusetusse pürgiva luuletungi teatav ohjeldamine töös on mõistlik, sest tuleb arvestada akadeemilise filosoofia kontekstiga (lk 16). Selline kompromiss muudab Luksi töö akadeemiliselt hinnatavaks. Hinnang oli positiivne ja Luks sai doktorikraadi kätte. Jääb siiski küsimus: kui doktoritöö tõi akadeemilise edu, kas seda võib pidada õnnestumiseks ka doktoritöö iseenda (mitte)eesmärkide vaatepunktist? Kas Luksi töö ise on näide filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisest? Ma vastaksin sellele küsimusele eitavalt. Autor räägib oma kirjutamisviisist kui pidevast pendeldamisest filosoofia ja luule vahel (ja nimetab seda vaheruumi lk 137 esseeks). Siiski jääb tekstis pendel palju pikemalt peatuma loogiliselt hästi liigendatud ja põhjendatud argumentidel, kirjanduslikke sõioste on vähe. Vormi poolest võib siinkohal mainida näiteks kuivalt teadusliku umbisikulise verbivormi rohket kasutamist töö ana-

¹ 1. Fusion of Philosophy and Literature in Nihilist Thought. – Problemos 2010, nr 77, lk 129–141; 2. Philosophy and Literature: Two Lines of Fusion. – Problemos 2010, nr 78, lk 125–142; 3. Eimiski-kunst. Nihilistlikust loomest eesti luule näitel. – Studia Philosophica Estonica 2009, nr 2.1, lk 85–111; 4. Ülev *ei* Kivisildniku luules. Üks lugemisviis. – Methis 2009, nr 4, lk 118–133; 5. Surma kirjutamise tasandid. – Looming 2007, nr 9, lk 1411–1417.

lүүtilises ülevaates: Luksi enda sõnut-si tema töös „räägiti”, „väideti”, „määratleti” jne. Sisuliselt fikseerib autor analüütilise ülevaate lõpus „töö tähtsamma täitunud eesmärgina” mitte midagi vähemat kui „nihilismi mõtlemise „metoodiliste” ja ontoloogiliste aluste väljatöötamist” (lk 30). Kuhu on siis jäänud see radikaalne kasulikkusest lahtiütlemine, mida autor samas töös mujal taotleb? Võrreldes näiteks samuti filosoofia ja kirjanduse ühtesulamist praktiseeriva Derrida isegi kõige mõõdukamate tekstidega, on Luksi kirjutus vägagi akadeemiline.

Teine lahendus, mida Luks sellele vastuolule oma töös pakub, on minu meelest huvitavam, sest see viitab laiemale problemaatikale ja seostub oluliselt Eesti humanitaaria praeguste vaevade ja hädadega. Autor nimelt mõnab, et ülalmainitud kompromiss nihilismi mõtlemise ja akadeemilise vormi vahel pole tegelikult üldse tingitud sisulistest, antud problemaatika käsitlemisega seotud vajadustest, vaid puhtformaalsetest kriteeriumidest: tegemist on (ma liialdan meelega) simulatsiooniga. Luksi sõnul, „uurimuse seisukohalt võib õnnestumiseks pidada, et paradoksaalsust ja kasutust rõhutavad, esseismi kalduvad käsitlused on suutnud siiski omandada piisava retoorilise veenvuse, läbimaks teadusajakirjades avaldamise vormi nõudeid” (lk 30). Luksi eksplitsiitne mäng selle süsteemiga on tänuväärne, sest toob hästi esile seda, mida me kõik tegelikult ammu teame: Eesti haridus- ja teadusbürokraatia pealesurutud teadusmeetrika on toonud humanitaariasse järjest kasvavat simuleerimist: järjekordne linnukese kirjasamine ETIS-es nõuab enamasti palju vähem vaeva, süvenemist ja tarkust kui tõeliselt sisulise, huvitava, innovatiivse uurimistöö läbiviimine ja kirjutamine. Siiski, kui sa simulatsioonis ei osale, ei anta sulle kraadi, maksatakse väiksemat palka, võid kaotada

koguni töökoha. Siit väike üleskutse refleksiooniks: kui kaua ja kui kaugele oleme ikka nõus sellel teel edasi minema, kui palju oleme veel valmis teadusbürokraatia nõuetele ohverdama, kui palju me veel julgeme, kus asuvad piirid? Hea nihilistina annab Leo Luks meile kõigile ebamugavalt oma (ja meie) simulatsioonist teada – mis oleks aga juhtunud, kui ta poleks pidanud simuleerima? Mis juhtuks, kui me keegi ei peaks simuleerima?

Jõudes aga nüüd Leo Luksi doktori-töös esitatud mõttekäikudeni, üritan siinkohal lühidalt pakkuda tema argumentide omapoolset tõlgendust ja tuua esile paar problemaatilist sõlmpunkti, millel peatuti ka töö kaitsmisel ja mis kindlasti väärivad edaspidist arutlemist. Filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise viisideni jõuab Luks läbi filosoofilise nihilismi analüüsi, mis – võttes implitsiitseks aluseks Friedrich Nietzsche tööd – näitab selle mõttevoolu arenguid peamiselt Martin Heideggeri, Hans-Georg Gadameri, Gianni Vattimo, Jean-François Lyotard'i ja Maurice Blanchot' töödes. Luksi jaoks on oluline nihilismi ontoloogiline süvenemine, mis toimub tänu Heideggerile ja kus mitte ainult ei õnestata oleva sfääre (nagu nt Nietzsche väärtuste väärtusetuks kuulutamine), vaid tõmmatakse võrdusmärk olemise kui sellise ja eimiski vahele. Heideggerist tuleb Luksi arvates aga edasi liikuda, töös esitatud Heideggeri kriitika (vt lk 18–19) on minu meelest põhjendatud ja huvitav. Heidegger avab eimiski ruumi ängistuse ja igavuse analüüsiga, mätsib selle aga kinni olemisega surma poole ja hiljem ka raskemini tõlgendatava *Ereigniss*'i mõistega, mis osutavad teatud nostalgiale autentsete tervikustavate tähenduste järele, olgugi et need võivad asuda umbmäärases ja kättesaamatus tulevikus. Gadameri ja olulisemalt Vattimo hermeneutikas säärast nostalgiat enam pole, nihilismiga leppimine viib

mõtte nõrgenemisele (*pensiero debole*), langusele, Tõe ja Väärtuse ja tõeväärtuse pretensioonide pidevale kahtluse alla seadmisele. Just Vattimost saab tõuke Luksi esimene filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise viis, mida töö autor nimetab kord „faabli-liiniks” (lk 63 jj), kord (juba Blanchot’ga) „proosanõlvaks”. Siingi tõuseb olulisele kohale Luksi poleemika teaduse pretensioonide ja filosoofia teaduslikustamisega, mis toovad sageli kaasa dogmaatilise ürituse kuulutada teatud faabel ainuõigeks. Kui me aga nõustume, et mitte ainult filosoofia, vaid igasugune teaduslik katse maailma seletada seisneb teatud faabli kokkupanemises ja jutustamises, siis nihkub tagaplaanile küsimus selle faabli reaalsusele vastavusest. Esiplaanile tõusevad hoopis jutustaja oskused ja veenvus, jõudude vaherkord, milles ta asub, jne. Nihilismi nõrk mõtlemine tunnustab selles mõttes eri lugude (ehk eri seletuste) potentsiaalset samaväärsust ja praktiseerib faablite vahel kõikumist (kui omamoodi skisofreeniat), hoides samal ajal iroonilist distantsi igast antud faablist – see, mida Luks nimetab oma töös ka „neutraalseks hoolimatuseks” (lk 21). Faablite vahel kõikudes kasutab Luks doktoritöös palju binaarseid vastandusi.

Oluliseks binaarseks mänguks on Luksi töös mõtlemises ja kirjanduses tähenduslikku tervikut loova proosanõlva vastandamine sellele, mida ta nimetab kord „eimiski nimetamiseks” (lk 71 jj) või „esitamatu esitamiseks” (lk 90 jj), kord (jälle Blanchot’ga) nihilismi mõtlemise „luule-liiniks” (lk 20). Väike probleem tekib siin valitud terminoloogiaga. Luks toetub oma tekstis ühele konkreetsele autorile ehk Blanchot’le ja tema teooriale. Samal ajal on *luule* ja *proosa* väga laetud mõisted, mis on omandanud paljudes teistes käsitlustes üsna vastupidise tähenduse sellele, mida Blanchot ja Luks neile omistavad. Kui tuua ainult üks näide: Mihhail

Bahtin näeb hoopis proosas (täpsemalt romaanis) seda terviklikkust lagundavat jõudu, mida Luks omistab luulenõlvale. Luulet on aga juba antiikajal ja ka hilisemas traditsioonis peetud sageli pigem tervikut loovaks. Oleks huvitav võrrelda neid erinevaid lähenemisviise, tuleb aga siinkohal veel rõhutada, et Luksi *proosa* ja *luule* mõisted ei lange üldse kokku tavaliste žanripiiridega, need markeerivad vaid eri viise nihilistliku kirjutamise praktiseerimiseks.

Luks põhjendab luule-liini olulisust vajadusega jääda truuks Heideggeri ontoloogilisele süvenemisele (kas see on ka mingit sorti nostalgia?), sellal kui Vattimo ja teised ütlevad Luksi arvates sellest lahti (vt lk 21). See on minu meelest antud töö kõige problemaatilisem koht. Analüüsides väitekirja artiklites konkreetseid eesti luule näiteid, pakub Luks ühelt poolt terve rea passiivset nihilismi iseloomustavaid eimiski figuure: ootus ja luhtumus (Juhan Liiv, Runnel, Ristikivi, Kõiv), langus ja loojak (Oks, Liiv, Runnel, Talvik, Kalju Kangur) (vt 3. artiklit). Kuigi autor seda väga ei eksplitseeri, on siin minu meelest tegemist erinevate eimiski fabuleerimise viisidega, millel on oma narratiivne süntagmaatika (kasutades Algirdas Julien Greimase terminoloogiat). Analüüsides näiteks *luhtumist*, avastame, et selles mõistes on peidetud mikrolugu, mis sisaldab vähemalt 1) mingit soovi; 2) üritust; 3) ootust, 4) ebaõnnestumist. Sama võiks öelda ka teiste eimiski figuuride kohta. Teiselt poolt kasutab aga Luks Lyotard’i ülevuse teooriat selleks, et sublimeerida aktiivse nihilismi surma ja hävituse tungi näiteks Kivisildniku luules (4. artikkel). Toetudes filosoof Alain Badiou’ sõnadele, võiks öelda, et kui negatiivsuse lõpmatule protsessile üritatakse anda nime, kui esitamatu soovitakse ikka esitada, toimub katastroof, milles öeldakse lahti negatiivsuse konstitutiivsest avatusest ja loovast potent-

siaalist. Huvitav on selles mõttes see, et Luks kirjutab kummaliselt luulest kui tähendusetu suletusest. Mainitud katastroof pole moraalne, vaid see puudutab Badiou teoreetilises konstruktsioonis poliitikat, teadust, kunsti ja armastust – nii et Luksi töö taotluslik amoraalsus ei saa olla põhjus sellise katastroofi võimaluse ignoreerimiseks. Poliitiline katastroof toimub näiteks siis, kui revolutsioonist saab terror (ja Luks kasutab oma analüüsid ka neid mõisteid). Luksi töö kaitsmisel sai arutatud, kas filosoofia ja kirjanduse ühtesulamine eimiski nimetamise kaudu luule-nõlval ei riski sellise katastroofiga. Probleem seostub ikka üritusega anda eimiskile mingit sorti substantsi, teha sellest Jumala, Olemise, Subjekti jne ümberpööratud ekvivalenti.

Vastupidiselt sellele, mida Luks kui nihilist väidab, jätab tema töö luuleline häälestatus ikka tõsiduse mulje, nagu oleks luule kaudu võimalik faablitest läbi käimata osutada millelegi (ülevalkohutavalt) olulisemale (olgu see eimiski või absoluut). Mulle isiklikult tundub, et luule-liinil võiks olla teine võimalik tõlgendus, mis otsustavalt loobub ülevusest ja romantilisest võimutahtest, mis tundub sellega kaasnevat. Võiks nimelt pidada luulet keele deaktiveerimise mehhanismiks, mis avab ruumi mõttetuks (ehk eesmärkideta), aga rõõmsaks mänguks, loobudes igasugustest ajaloolistest ülesannetest. Ülevuse ja võimutahte asemel võiks siin olla tegemist sellega, mida tänapäeva filosoofid, nagu Jean-Luc Nancy ja Giorgio Agamben, on nimetanud *dés-ouverture*'iks või *inoperativity*'ks ja mis peaks ometi olema nihilistliku mõtlemise ja tegelikult igasuguse mõtlemise ase.

Konkreetsem probleem tekib minu meelest doktoritöös, eriti 3. artiklis, pakutud eesti luule tõlgendustega.

Nimelt pole väga selge tõlgenduste eesmärk. Kui eesmärk on näidata erinevaid *eimiski* tulemise viise kirjanduslikus (s.t filosoofilises) ruumis, tunduvad analüüsid olevat õnnestunud. Kui aga – nagu mainitud artiklis väidetakse – on eesmärk jõuda läbiviidud tõlgendamiskatsete abil üldistavatele järeldustele mõningate autorite (Liivi, Oksa, Viidingu jt), eesti luule kui niisuguse või isegi eesti keele kohta, siis tundub mulle, et selleks jäävad väitekirja artiklites pakutud katkendite analüüsid vähe-seks.

Leo Luksi doktoritöö on huvitav lugemine, tekst on hästi kirjutatud ja kaasahaarav, argumentid on selgelt esitatud. Töös pakutud filosoofide ja kirjanike tööde tõlgendused ja nendest lähtuvad mõttearendused on põhjendatud ja veenvad, autor oleks võinud isegi julgem olla. Arvan endiselt, et humanitaarteaduslik doktoritöö peaks olema eraldiseisev (monograafiline) uurimistöö, nn artikliväitekirjade suur populaarsus on jälle üks eesti perversse teadusmeetrika tagajärgedest – milleks raisata aega iseseisva uurimistöö kirjutamisele, kui on selle asemel võimalik 1.1-artikleid produtseerida! Mõõnan aga, et Leo Luksi doktoritöö puhul on artikliväitekirja üsna sobiv vorm, mitte ainult nihilismi mõtlemisele olemusliku fragmetaarsuse tõttu, vaid ka vajaduse tõttu tulla konkreetsetest analüüsist ikka ja jälle tagasi oma metodoloogilise/teoreetilise alusetuse mõtestamisele. Lõpetuseks teeksin Leo Luksile ettepaneku töötada doktoritöö tekst ümber „katkendlikuks monograafiaks”, täiendades ja süstematiseerides väitekirja artiklites läbiviidud eesti luule nihilistliku liini analüüsi.

DANIELE MONTICELLI

EESTIKEELSE TELEFONIVESTLUSE ERIJOOSED

Andriela Rääbis. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 196 lk.

Andriela Rääbise doktoritöö seab endale eesmärgiks kirjeldada eestikeelse telefonivestluse sissejuhatust. Sellega asetub ta traditsiooni, mis sai alguse juba 1968. aastal, kui Emanuel Schegloff avaldas esimesena telefonivestluste süstemaatilise analüüsi. Sotsioloogina oli tema eesmärk tõestada, et inimesed orienteeruvad selliseski igapäevases tegevuses kindlatele sotsiaalsetele normidele ning et süstemaatilised voorujärjendid taassünnivad pidevalt kõnelejate koostöös. Loomulikult on sotsiaalsed normid kultuuriti erinevad ning järgneva rohkem kui 40 aasta jooksul on küsimusega haakunud ka keeleuurijad, kelle töödest on ikka ja jälle selgunud, et järjendiloomemehhanism ja järjendi tüübid on keele- ja kultuuriülesed, samal ajal kui detailides ja järjendite mahus võib esineda olulisi erinevusi. Uuritud on prantsuse, hollandi, rootsi, soome, kreeka, mandarini, korea, pärsia, vene ning erinevatelt maadelt pärit inglise ja hispaania keelt kõnelevate inimeste telefonivestluste. Nüüd ka siis eestikeelseid, kus sarnaselt varasemaga on leitud kontakti loomise, tervituse ja identifitseerimise järjendid. Kuid sõltuvalt kultuurist võib näiteks kontakti luua nii telefoninumbri, nime kui ka mõne rutiinisõnaga ja üksteist identifitseerida nii ekplitsiitselt kui ka vaikimisi. Lisaks erinevad kultuuriti tüüpilised viisakusküsimused, puudutades kas ainult vahetuid kõnelejaid või, vastupidi, tervet suguvõsa. Eestikeelse telefonivestluse eripära kohta on juba A. Rääbise varasemast tööst selgunud tõsiasi, et eesti keeles tervitatakse enne

identifitseerimist. See vastandub näiteks USA-s kasutatavatele sissejuhatustele, mistõttu meie tervitusel on teistsugune funktsioon kui USA omal – see ei markeeri vastaskõneleja äratundmist. Doktoritöö põhiosas esitatakse eesti telefonikõnede sissejuhatuse struktuur kõigepealt järjendite kaupa ja lõpuks üldmudelina.

Uurimuse materjaliks on 131 argikõnet, valdav enamik neist tavatelefonile. Kvalitatiivseks mikroanalüüsiks on kõnede hulk täiesti piisav, kuigi ei anna muidugi ülevaadet kogu keeleühiskonnas eksisteerivast repertuaarist. Viimane vääraks omaette uurimust. On pisut kahju, et töö valmimise ajal on mobiiltelefoni kasutamine saanud valdavamaks, mistõttu materjali aktuaalsus on kahanenud. Mobiiltelefoni kõned algavad süstemaatiliselt teistmoodi, peamiselt seetõttu, et äratundmine on garanteeritud teiste vahenditega (ekraanile ilmuv nimi, eriline helin jms). Teiseks põhjuseks on kõne vastuvõtja koha ja sellega seotud tegevuse suurem määramatus mobiili kasutamisel, mistõttu sissejuhatuse kuulub regulaarselt kohamääratlusjärjend. Nagu autor kaitsmisel märkis, annab tema doktoritöö siiski võimaluse edaspidisteks võrdlusteks. Paraku pole analüüsitud valeühendusi, aga just sellised erakordsed juhtumid võivad ootamatult hästi valgustada käitumisharjumusi. Nii mõnigi sotsioloogiline vestlusanalüüsi meetodiga tehtud uurimus, k.a A. Rääbise töös palju tsiteeritud Schegloffi oma, on ühe, sadade hulgast kõrvalekalduva näite abil saavutanud palju täpsema analüüsi, sest osalejate reageering kõrvalekaldele näitab uurijale empiirilisel käitumisharjumusi selgroogu.

See märkus toob meid uurimuse meetodi juurde, milleks on väidetavasti vestlusanalüüs, suhtluslingvistika ja kõneetnograafia. Tegelikult töö lihtsalt

kirjeldab voor-voorult keelendeid koos taustateguritega ilma teadusliku mõtte arenguga suuremat haakumata. Ka sellised kirjeldused on kahtlemata vajalikud, aga sealjuures jääb kummitama oht kapselduda pisikultuurisisesesse traditsioonidesse, kus juhuslikud teooriate lihtsustused iseseisvat edasimõtlemit pigem takistavad. Näiteks Hymes'i 1974. aastast pärit kõneetnograafia mudelist oleks A. Rääbise töös kõige vajalikumad mõisted olnud *kõneaktide järjend* ja *suhtlusnorm*, mis on aga üldse välja jäänud, sest ühes eelnevas eestinduses pole neid vajalikuks peetud. Erinevalt vestlusanalüüsist ei ole töö huviorbiidis ka sotsiaalsed normid peale selle, et registreeritakse kõnelejate öeldut voorujärjendite kaupa. Suhtluslingvistika meetod on aga otseselt pärit vestlusanalüüsist, kuigi küsimuseasetused on natuke teised, puudutades suhtlusjärjendite sõnavara, prosoodiat ja lausestust. Nii vestlusanalüüsi kui ka suhtluslingvistika meetodi põhiline tugevus on nn järgneva vooru tõestusprotsess, mis kasutab osalejate endi reaktsioone toimunule. Keeleühiskonna liikmed näitavad igas järgnevas voorus, milline on nende analüüs vahetult eelnevast, ja selle võtavad uurijad empiiriliseks aluseks oma analüüsile, puudutagu see siis sotsiaalset normi või lausestust. See meetodiline võte on aga kahjuks eesti keeles avaldatud kõnekeeleuuringutes enamasti puudu. Kui näiteks esitada väide, et üks või teine tervitussõna muudab konteksti argisemaks või suhtluse lähedasemaks, siis me peame seda nägema kõnelejate endi käitumises. Ja seda käitumist tuleb vastandada järjendiliselt võrreldavate alternatiividega, kus vastaskõnelejad käituvad teisiti, kuna kontekst pole argisemaks ega lähedasemaks muudetud. Ainult nii saab osaleja perspektiivist tõestada teadlase analüüsi õigsust. On selge, et meil kõigil on eesti keeleühiskonna liikmetena intuiit-

sioon selle kohta, kas *tere* või *tšau* on argisem. Aga see ei ole materjali analüüsi tulemus, sest me ei näe kirjuti- sest, kuidas nendele süstemaatiliselt erinevalt reageeritakse. Pigem on A. Rääbise töö näol tegemist keelendite ja konteksti vahelise korrelatsiooni kaardistamisega, sest iseloomustatakse voorude keelelist koostist, pöörates põhitähelepanu partiklitele ja ülejäänud keelenditele, isegi murdepärasustele ja assimileeringutele.

Selles osas ongi peidus töö tugevus. Mitme partikli puhul on esitatud uued analüüsid selges järjendikontekstis. Näiteks, kui tervitusele vastatakse sõnaga *jah*, siis jäetakse ülejäänud sissejuhatuse osad ära ja minnakse kohe helistamise põhjuse juurde. Minimaalne vastus *jah* näitab seega muuhulgas, et helistaja on ära tuntud. Teine keeruline partikkel, mille järjendiline kasutamine väärrib veel täppisuurimusi, on eesti keeles *no/noo/noh*. A. Rääbise doktori- töö näitab, et kui helistaja oma esimeses voorus seda sõna kasutab, markeerib ta asjaolu, et algav vestlus on seotud mõne eelnevaga ja et osalejad on omavahel pikemalt seotud. Lühikesed lihtsana tunduvad sõnad osutuvad inimestevahelistes suhetes olulisteks sotsiaalseteks märkideks.

Töö teoreetiline uuenduslikkus seisneb olukorraselgituste järjendi toomises sissejuhatuste analüüsi ja sissejuhatuse piiri nihutamises selle vooruni, kus teatatakse telefonikõne põhjus ja asutakse esimese teema juurde. Kui kõne alguse piiritlemine ei tekita telefonikõne puhul erilist probleemi, siis just sissejuhatuse ja esimese teema vaheline piir on varasemates käsitlustes jäänud täpselt paika panemata. Loomulikult on probleem selles, et varieerumist on järjendites *kuidas läheb, mis teed* ja *kas saad rääkida* palju rohkem kui näiteks tervitustes ja kanali avamises (mida eesti keeles tehakse kõige sagedamini sõnaga *hallo* või öeldes lihtsalt

jah). Analoogsetest olukorra kohta käivatest küsimustest võib arendada ka esimese teema, eriti vestluste puhul, mille eesmärgiks ei ole mingi asjatoimevus. Selliseid vestlusi nimetatakse töös suhtehoidmisvestlusteks ja neis võibki helistamise ainsaks põhjuseks olla teada saada, kuidas vastaskõnelejal läheb. Teine probleem on sissejuhatuse ja olukorraselgituste vahelise piiri tõmbamise puhul see, et samalaadseid küsimusi võib esitada ka hiljem vestluse käigus. Näiteks võib teha tähelepanekuid vastaskõneleja häälekõla, oletatava väsimuse või juuresolijate kohta. Seevastu ei saa tervitused ja enesetutvustused kuidagi esineda hiljem kui kõne alguses, need järjendid on palju rutiinsemad. Kolmandaks on raske tõmmata sisulisi piire, mis ikkagi on olukorraselgitus ja mis mitte. Töös on olukorraselgituste hulka arvatud näiteks vestlejate asukohast, aga mitte ilmast rääkimine. Viimast peetakse esimeseks teemaks. Kokkuvõttes jõuab analüüs selleni, et sissejuhatuse lõpupiir võibki osalejatele häguseks jääda.

Erinevalt varasematest uurimustest esitatakse doktoritöös ka põhjalik telefonivestluse alguste tüpologia, eristades näiteks kõned, mida alustatakse pärast kellegi teisega vestlemist. Alamkõnede lahushoidmine aitab selgitada nii mõnegi olulise detaili näiteks identifitseerimisjärjendis. Telefonile kutsutud adressaat ei tutvusta ennast, sest eeldab, et on helistajale teada. Võrreldes esimese alamkõnega alustatakse teist sagedamini tervitusega. Samal ajal on küsitav, kas alamkõnede eristused ka tõesti iga nähtuse puhul rolli mängivad ja kas on õigustatud nende lahushoidmine näiteks tervitussõnade valikul, mis ju sõltub põhiliselt inimestevahelisest suhtest. Igal juhul on tervitatav püüe täpsustada keelelisi nähtusi, mis on otseselt motiveeritud keelevälistest asjaoludest.

Eestikeelse telefonivestluse sissejuhatuse esimese kirjeldusena on Andriela Rääbise töö eesti keeleteaduses kindel koht.

LEELO KEEVALLIK